

“Cemheratu Eş’âri’l-‘Arab”ın İlk Dönem Şiir Antolojileri Arasındaki Yeri ve Önemi

Metin Parıldı

Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
mparildi@erciyes.edu.tr

Özet

Câhiliye döneminde ve İslamî dönemde yaşamış kırk dokuz şaire ait kırk dokuz kasideyi ihtiva eden Cemheratu eş’âri’l-‘Arab adlı antoloji, Arap şiir mirasının intikalini sağlayan önemli eserlerden biridir. Şiir seçiminde izlediği yolla el-Mufaddaliyyât ve el-Asma’iyyât’ın tamamlayıcısı olmuştur. Sistematik bir bölümlendirmeye sahip olup, “mukaddime” ve “seçilmiş şiirler” olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. Epeyce uzun olan mukaddime kısmında şiir tenkidine yer verilmiştir. Seçme şiirler bölümü de, her birinde yedi şairin yer aldığı yedi kısma ayrılmıştır. Bunlar “sumût” (mu’allakât), “mucemherât” (derlenip toplanan şiirler), “muntekayât” (seçilmiş şiirler), “muzehhebât” (altan suyu ile yazılmış şiirler), “merâsî” (mersiyeler), “meşûbât” (karışık kasideler), “mulhamât” (sağlam ve kuvvetli kasideler) başlıkları altında sıralanmıştır. Şairlerin sıralanmasında kronoloji gözetilmiştir. Diğer kaynaklarda bulunmayıp sadece Cemhera’da yer alan kasideler de vardır. Cemhera’nın en büyük eksikliği müellifi hakkında elimizde hiçbir bilgi bulunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Cemhera, Kuraşi, Mufaddaliyyat, Asmaiiyyat.

The Status and Importance of “Jamharat Ash’âr al-‘Arab” Among the Earliest Arabic Anthologies

An anthology of ancient Arabic poetry “Jamharat Ash’âr al-‘Arâb” (The Gathering of Arabs’ Verses) contains forty-nine “qasidahs” (full poems) belonged to the forty-nine poets who lived during the Jâhiliya (pre-Islamic) and Islamic periods. This anthology is one of the important works through which Arab poetry heritage is transferred to coming generations. In terms of poems selection method it completed al-Mufaddaliyyât and al-Asma’iyyât. It has a systematic partitioning and is divided into two main sections being Muqaddîma (Introduction) and selected poems. In the Muqaddîma, which is quite long, criticism of poetry takes place. The section of selected poems is divided into seven subdivisions each containing seven poems of seven poets. These are listed under the headings “sumût” (mu’allaqât), “mujamharât” (collected poems), “muntaqayât” (selected poems), “mudhahhabât” (gilded poems), “marâsî” (elegies), “mashûbât” (the poems touched by Islam as well as pre-Islamic unbelief), “mulhamât” (strong poems). Chronological ranking of poets is observed. There are also poems which are not located in other sources but just in Jamhara. The only shortcoming about this anthology is that we do not have any biographical data of its compiler.

Key Words: Poetry, Jamhara, Qurashi, Mufaddaliyyat, Asmaiiyyat.

Atıf

Metin Parıldı, “Cemheratu Eş’âri’l-‘Arab”ın İlk Dönem Şiir Antolojileri Arasındaki Yeri ve Önemi, Marife, Yaz 2011 S. 129-140

Giriş

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yazı bilinmesine rağmen, Arap şiiri sonraki nesillere genellikle yazılıya değil de sözlü olarak aktarılmaktaydı.¹ İslâm'ın hakim olmasıyla birlikte başlayan iç ve dış fetihlerle sınırların genişlemesinden sonra tam manasıyla bir devletle tanışılmış, bunun sonucunda hem bu devletin gerekleri hem de yeni dinin kaynaklarını kayda geçirme isteği tedvîn zarureti ortaya çıkarmıştı.

İlk tedvîn faaliyetleri siyer, bazı hadisler ve bazı tarihi olaylar ile sınırlı kalmış, II. yüzyılın başına doğru da bazı kabilelerin tarihi ve şiirleri kaydedilmeye başlanmıştı. İlk nesil şiir râvileri tarafından bazı şiirler ve tarihi rivayetler kayda geçirilse de şiir aktarımında sözlü rivayet asıl olarak devam etmişti.²

Şiirin tenkitli olarak kayda geçirilmesi faaliyeti II. yüzyılın ortalarında ikinci nesil râvîler tarafından başlatılmıştır.³ Bunlardan önce de şiirleri toplayıp bir araya getirme hususunda bazı çabaların olduğu rivayet edilmektedir. Bu çabaların en meşhuru, Hammâd er-Râviye'nin (ö. 155/772) ilk defa özel bir divanda Mu'allakât adıyla meşhur olan yedi uzun kasideyi bir araya getirmesidir,⁴ ancak; bu alanda güvenilir olarak kabul edilen⁵ ilk şiir antolojileri el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî (ö. 178/794) tarafından bir araya getirilen *el-Mufaddaliyyât* ve Ebû Sa'îd 'Abdu'l-Melik b. Kurayb el-Asma'î (ö. 216/831) tarafından bir araya getirilen *el-Asma'ıyyât*'tır.⁶

*Cemheratu eş'ari'l-'Arab*⁷ bu iki antolojiden sonra toplanmış ve bunları tamamlayıcı nitelikte bir kitap olarak yerini almıştır. Bu antolojinin diğer ikisinden farklı bazı yanları bulunmaktadır. Bu makalede *Cemheratu eş'ari'l-'Arab*'ın el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât ile karşılaştırılması yapılacak, farklı yanları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. el-Mufaddaliyyât: Müellifi ve Muhtevası

el-Mufaddaliyyât, Kufe'nin ilk nesil âlim ravilerden olan⁸ el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. 'Âmir b. Sâlim ed-Dabbî tarafından yapılan seçme şiirlerle meydana getirilmiş bir antolojidir.

el-Mufaddal, şiir alanında Kufe çevresinin önde gelen ve rivayet açısından güvenilir âlimlerinden⁹, ancak; Basra çevresi de ondan yararlanmıştı. İbn Sellâm

¹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 20; Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhili*, s. 140; Mustafâ eş-Şek'â, *Menâhicu't-te'lif*, s. 387.

² Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhili*, s. 141.

³ Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhili*, s. 160.

⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, III, 1204; Mustafâ Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, III, 121, 228; Mustafâ eş-Şek'â, s. 387, 388; 'Ali el-Cundî, *Fî târîhi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 156; Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 169-170.

⁵ 'İzzuddin İsmâ'îl, *el-Masâdiru'l-edebiyye ve'l-luğaviyye*, s. 75.

⁶ Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhili*, s. 153, 155.

⁷ "Cemheratu eş'ari'l-'Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm" şeklinde de isimlendirilmektedir.

⁸ Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 268.

⁹ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 57; Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III, 298.

el-Cumahî (ö. 232/846): “*Basralı olmayanlardan bizim yanımıza gelenlerin en âlimi Kufe’li el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî’dir.*” demiştir.¹⁰ Başta el-Ferrâ’ (ö. 207/822), el-Kisâî (ö. 189/805), İbnu’l-A’râbî (ö. 231/845) olmak üzere ikinci nesil dil âlimlerinden çoğu ondan ilim öğrenmiştir. Müstakil şairlere ve kabilelere ait divanların rivayetlerinin çoğu ona dayandırılmaktadır.¹¹ el-Mufaddaliyyât’ın, el-Enbârî (ö. 328/940), en-Nahhâs (ö. 338/950), el-Merzûkî (ö. 421/1030), el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), el-Meydânî (ö. 518/1124) gibi meşhur, önde gelen dil alimleri tarafından yapılmış birçok şerhleri vardır.¹²

el-Mufaddaliyyât’ın Charles James Lyall neşrinde¹³ yüz yirmi altı, Ahmed Muhammed Şâkir ve ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn neşrinde¹⁴ yüz otuz şiir bulunmaktadır. Ancak, kaynaklarda verilen bilgilere göre bunların tamamının el-Mufaddal tarafından seçilmediği anlaşılmaktadır. Onun seçtiklerinin aslında sekisen civarında olduğu, daha sonradan el-Asma’î’nin eklemeleriyle yüz yirmiye, el-Asma’î’nin öğrencilerinin eklemeleriyle de yüz yirmi sekize ulaştığı söylenmektedir.¹⁵ Bunlardan hangilerinin el-Mufaddal tarafından, hangilerinin de el-Asma’î ve öğrencileri tarafından seçildiği bilinmemektedir.

Seçilen şairlerin yirmi altısından birer şiir, yirmi sekizinden ikişer, dokuzundan üçer, üçünden dörder, birinden beş şiir alınmıştır.

Bu şairlerden kırk yedisi Câhiliye döneminden, on dördü muhadram, altısı da İslâmî dönemden olmak üzere toplam altmış yedi şair bulunmaktadır. Buna göre, el-Mufaddaliyyât’ta yer alan şairlerin büyük bölümü Câhiliye döneminden seçilmiştir. Az sayıda muhadram ve çok az sayıda da İslâmî dönemden şairler yer almaktadır.

el-Mufaddaliyyât’taki şiirlerin en kısası el-Murakkışu’l-Asgar’a (ö. hö.54/570) ait ve iki beyitten ibarettir.¹⁶ En uzun şiir ise yüz sekiz beyit olup, Suveyd b. Ebî Kâhil el-Yeşkurî’ye (ö. 60/680’dan sonra) aittir.¹⁷

Seçilen şiirlerin bir kısmı bütün, bir kısmı da parça halinde şiirlerden oluşmaktadır. Seçilen şiirlerin büyük bir bölümünün bütün halinde olmasına bakılarak, el-Mufaddal’ın esas hedefinin bu olduğu söylenmişse de¹⁸ bunu tespit etmenin imkansız olduğu açıktır.

¹⁰ Cumahî, *Tabakâtu fuhûli’s-su’arâ*, I, 23; Kiftî, *İnbâhu’r-ruvât*, III, 299.

¹¹ ‘İzzuddin İsmâ’îl, *el-Masâdiru’l-edebiyeye*, s. 71.

¹² ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, Dâru’l-Me’ârif, s. 23-24; ‘İzzuddin İsmâ’îl, *el-Masâdiru’l-edebiyeye*, s. 75-76.

¹³ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Charles James Lyall, Oxford, 1921 (Arapça metin, tercüme ve indeksler olmak üzere üç cilt halinde yayımlanmıştır).

¹⁴ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1979.

¹⁵ ed-Dabbî, *Emsâlu’l-‘Arab*, s. 35 (neşredenin önsözü); Nâsîru’d-Dîn el-Esed, *Masâdiru’s-şi’ri’l-Câhili*, s. 575-577.

¹⁶ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, Dâru’l-Me’ârif, s. 250.

¹⁷ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, Dâru’l-Me’ârif, s. 109.

¹⁸ ‘İzzuddin İsmâ’îl, *el-Masâdiru’l-edebiyeye*, s. 74.

B. el-Asma'ıyyât: Müellifi ve Muhtevası

el-Asma'ıyyât, Basra'daki âlim ravilerin ikinci neslinden¹⁹ Ebû Sa'îd 'Abdu'l-Melik b. Kurayb el-Asma'î'ye nispet edilen antolojidir. Ezberinde birçok şiir rivayeti olan el-Asma'î aynı zamanda dil ve nahiv bilgisine de sahip bir âlimdi.²⁰ Ezberindeki urcûze sayısının on üç bin olduğu rivayet edilmektedir.²¹ Başka bir rivayette on bin urcûzeyi ezbere bildiği el-Asma'î'nin kendisinden nakledilmektedir.²² İshâk el-Mavsilî'nin (ö. 235/850) onun hakkında, "bildiği şeyi herkesten iyi bilirdi" dediği rivayet edilmektedir.²³

Kaynaklardaki bilgilere göre, el-Asma'î ezberindeki rivayetleri Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Hammâd er-Râviye (ö. 155/772), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve diğer âlim ravilerden almıştır.²⁴ Ayrıca doğrudan doğruya bedevilerden de rivayetler ve şiirler almıştır.²⁵ Bu arada bizzat bazı şairlerin kendilerinden dinlemiş olması da muhtemeldir.

"Râviyetu'l-'Arab" (Arapların büyük râvîsi) diye isimlendirilen bu dil ve şiir imamına Hârûn Reşîd'in "şiirin şeytanı" dediği nakledilmektedir.²⁶ el-Ahfeş²⁷, şiiri el-Asma'î'den daha iyi bilen birini görmediğini söylemekte, Ebu't-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962) ise el-Asma'î'nin dili iyi kullandığını, şiiri iyi bildiğini, ezberinin çok olduğunu belirtmektedir. el-Asma'ıyyât'tan başka kendisine nispet edilen bir çok eser bulunmaktadır.²⁸

el-Asma'ıyyât, muhteva bakımından el-Mufaddaliyyât tarzında bir antolojidir. Câhiliye döneminde yaşamış, muhadram ve İslamî dönemde yaşamış şairlerden seçme şiirler içermektedir. Yetmiş bir şaire ait doksan iki tane bütün ve parça halinde şiir bulunmaktadır. Bu şairlerden kırk dördü Câhiliye döneminden, on dördü muhadram, altısı İslamî dönemden olup, yedisinin yaşadığı dönem ise bilinmemektedir.

Seçilen şairlerin elli dördünden birer şiir, on dördünden ikişer şiir, iki şairden üçer ve bir şairden de dört şiir alınmıştır.

Altmış iki şiir iki ilâ yirmi beyit arasında, yirmi dokuz şiir yirmi ilâ kırk dört beyit arasındadır. Bunlardan kırk üç beyitlik urcûze türünde bir şiir Suhayr b. 'Umeyr'e (ö. ?)²⁹, kırk dört beyitlik bir şiir de Sevvâr b. el-Mudarrab'a (ö. ?) aittir.³⁰ Parça şiirlerin oranı el-Mufaddaliyyât'a göre daha fazladır.

¹⁹ Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 268.

²⁰ Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 197; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 170.

²¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 171.

²² Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 90.

²³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 171.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 170.

²⁵ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVII, 62; Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 537.

²⁶ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVII, 62; Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 90.

²⁷ el-Ahfeşu'l-Avsat, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşi'î el-Basrî (ö. 215/830), aslen Belhli, nahiv, dil ve edebiyat âlimi.

²⁸ Ziriklî, *A'lâm*, IV, 162.

²⁹ Asma'î, *el-Asma'ıyyât*, Dâru'l-Me'ârif, s. 234.

³⁰ Asma'î, *el-Asma'ıyyât*, Dâru'l-Me'ârif, s. 240.

el-Asma'ıyyât'ta seçilen şairlere bakıldığında, el-Mufaddaliyyât'ta olduğu gibi Câhiliye döneminin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

C. Cemheratu Eş'âri'l-'Arab: Müellifi ve Muhtevası

1. Müellif ve Dönemi

Kitabın müellifi hakkında hiçbir bilgi bulunmadığı için buna bağlı olarak kitabın yazıldığı dönem de tam olarak bilinmemektedir. Müellifinin adı kitabın muhaddimesinde Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî olarak geçmektedir.³¹ Bunun dışında tabakat kitaplarında ve diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kitabın yazmalarından Köprülü nüshasında müellifin adının diğer nüshalardan farklı olarak, Muhammed b. Eyyûb el-'Azîzî olarak geçtiği belirtilmektedir.³²

Kitap ve müellif ilk defa İbn Raşîk el-Kayravânî (ö. 463/1071) tarafından el-'Umde'de zikredilmiştir.³³ Daha sonra es-Suyûtî (ö. 911/1505) el-Muzhir'de³⁴, 'Abdu'l-Kâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) de Hizânetu'l-edeb'te³⁵ zikretmiştir. es-Suyûtî, el-'Umde'ye atıfta bulunmasa da aynen bu kitaptan aktarmıştır. el-Bağdâdî ise daha temkinli yaklaşarak atıfta bulunduğu yerlerden birinde, diğer kitapları müellifleri ile vermesine rağmen Cemhera'yı müellifsiz olarak zikretmiştir.³⁶

Cemhera'nın müellifinin yaşadığı dönem hakkında II. yüzyıldan V. yüzyıla kadar görüşler bulunmaktadır. İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî (ö. 1339/1920), Yûsuf İlyân Serkis ve Ahmed Emîn, müellifin ölüm tarihini 170/786 olarak belirtmektedir.³⁷ Brockelmann, müellifin yaşadığı dönemi III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başları olarak kabul etmekte, kitabın yazılış tarihinin de III. yüzyılla IV. yüzyılın arasına rastladığını söylemektedir.³⁸

Şevkî Dayf, mukaddimedeki râvîlerden yola çıkarak III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başları sonucuna ulaşır.³⁹ Nâsıru'd-Dîn el-Esed de yine bazı râvî senetlerinden yola çıkarak müellifin IV. yüzyılın şahsiyetlerinden olduğunu belirtir⁴⁰ ve İbn Raşîk'in ondan bilgi aktarmasını da göz önünde bulundurarak, müellifin V. yüzyılın yarısından önce yaşamış olması gerektiğini söyler.⁴¹

³¹ Kuraşî, *Cemheratu eş'âri'l-'Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, Câmîatu'l-İmâm Muhammed, I, 110 (Ayrıca bkz. Kuraşî, *Cemheratu eş'âri'l-'Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, Dâru Nahdati Mısır, s. 11; Kuraşî, *Cemheratu eş'âri'l-'Arab*, Dâru Sâdir, s. 9.)

³² Kuraşî, *Cemhera*, Dâru Nahdati Mısır, s. 6; Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 586.

³³ İbn Raşîk el-Kayravânî, *Umde*, I, 96.

³⁴ Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 406.

³⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 22, 126, IV, 531.

³⁶ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 22.

³⁷ İsmâîl Pâşâ el-Bağdâdî, *İddahu'l-meknûn*, I, 368; İsmâîl Pâşâ el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'ârifîn*, II, 8; Yûsuf İlyân Serkis, *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arrabe*, I, 313; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 276.

³⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I, 75-76.

³⁹ Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhilî*, s. 178.

⁴⁰ Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 587.

⁴¹ Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-Câhilî*, s. 588.

Mustafâ Cevâd, *Mecelletu'l-Mecma'îl-İlmiyyi'l-İrâkî* adlı dergide “Muellifu Cemherati eş'âri'l-'Arab” isimli bir makale yayınlamış, el-Mulhamât kısmında el-Ferazdak'ın mulhamesinin bir beytinde geçen bir kelimenin anlamının el-Cevherî'nin (ö. 398/1007) es-Sihâh'ından verilmesine⁴² dayanarak V. yüzyıl sonucunu çıkarmıştır.⁴³

Kitabın tahkikli bir incelemesini doktora tezi olarak hazırlayan Muhammed 'Alî el-Hâşimî bütün görüşleri etraflıca değerlendirmekte ve müellifin III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarında yaşadığı sonucuna ulaşmaktadır. Ölüm tarihini de yaklaşık olarak 300-310 arasında tahmin etmektedir. Buna göre kitap, III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarının ürünü olmaktadır.⁴⁴

2. Cemhera'nın Mukaddimesi

Bu mukaddime yüz küsur sayfa civarında uzun bir mukaddime olup, en önemli özelliği erken bir dönemde tenkitçi bir üslupla yazılmış olmasıdır. Mukaddimenin hemen başında müellif, bu kitabın Câhiliye ve İslamî dönemde yaşamış olan Arapların şiirlerinin derlemesi olduğunu, Kur'an'ın bu şiirlerin sahiplerinin diliyle indiğini, Arapçanın bunların lafızlarından türetildiğini, Kur'an ve Hadis'in anlaşılmasında bunların şiirlerine müracaat edildiğini, edebiyatın ve hikmetin bunlara dayandığını vurgulayarak seçtiği şiirlerin önemini ortaya koymaya çalışır. Bunların aynı zamanda Arap şiirinin avangart şairleri olduğunu, sonradan gelenlerin bunları taklit ettiklerini ifade eder.

Daha sonra, şiir diliyle Kur'an dilinin karşılaştırmasını yapar, Arapların sözlerinde ne varsa Kur'an'da da aynıısının olduğunu, sözelimi bu şairlerin şiirlerinde olduğu gibi Kur'an'da da mecazın olduğunu örnek beyitler ve ayetlerle gösterir.⁴⁵

Şiir ve şairler hakkında Rasulullah'tan (s.a) gelen rivayetleri, Sahabe'nin, Tabiîn'in ve onlardan sonra gelenlerin şiir hakkında söylediklerini, onlardan şiir söyleyenler hakkında gelen rivayetleri verir. Rasulullah'ın (s.a) şiiri övdüğünü belirtir ve bunu “إن من الشعر لحكمة وإن من البيان لسحرا”⁴⁶ gibi rivayetlerle desteklemeye çalışır.⁴⁷

Mukaddimede, en iyi ve en zeki şairin kim olduğu hakkında belirtilen görüşler ve bu hususta gelen rivayetler verilir, şairlerin hangisinin daha üstün olduğuna dair görüşler sıralanır. Bunlardan İmruu'l-Kays (ö. h.ö.80/544), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. h.ö.13/609), en-Nâbiga ez-Zubyânî (ö. h.ö.18/605), el-A'sâ (ö. 7/629), Lebîd (ö. 41/661), 'Amr b. Kulsûm (ö. h.ö.39/584) ve Tarafa b. el-'Abd'ı (ö. h.ö.60/564) en başa koyanların görüşleri ve delilleri aktarılır,⁴⁸ büyük şairlerin sı-

⁴² Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, III, 892 (57 numaralı beyitteki “أوياتا” fiili.)

⁴³ Mustafa Cevâd, “Muellifu Cemherati eş'âri'l-'Arab”, *Mecelletu'l-Mecma'îl-İlmiyyi'l-İrâkî*, VII, 179-180.

⁴⁴ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 27.

⁴⁵ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 113 vd.

⁴⁶ Buhârî, *Sahîh*, VIII, 37, 6145 numaralı hadiste “إن من الشعر حكمة” şeklinde geçmektedir. Diğer yarısı VII, 19,

5146 numaralı ve VII, 138, 5767 numaralı hadislerde geçmektedir.

⁴⁷ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 146 vd.

⁴⁸ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 218 vd.

nıflandırılması ve tabakaları hakkında bilgi verir. Daha sonra müellif, Muallakât (sumût) şairlerinin kimler olduğu hakkında çeşitli görüşleri aktardıktan sonra, Ebû 'Ubeyde'nin (ö. 209/824)⁴⁹ görüşünün kendisinin de görüşü olduğunu belirtir. Buna göre en iyi şair İmruu'l-Kays'dır. Ondan sonra Zuheyr b. Ebî Sulmâ, en-Nâbîga ez-Zubyânî, el-A'sâ, Lebîd, Amr b. Kulsûm ve Tarafa gelmektedir.⁵⁰

Mukaddimedede hayal mahsulu olan hususlar da bulunmaktadır. Sözelimi, "İlk defa şiir söyleyen" başlığı altında Hz. Adem'e, İblis'e, Cebrâil'e, 'Amâlika, 'Âd, Semûd kavimlerine, Hûd peygamberin ashabından birine ait olduğu iddia edilen bazı beyitlere yer verilir.⁵¹

Hayal mahsulu hususlardan biri de "Cinlerden ezberlenen şiirler" başlığı altında bazı büyük şairlerin, şiirlerini cinlerden aldığına dair uzun uzadıya verilen rivayetlerdir.⁵² Bu cinlerin isimleri de verilmektedir. Bu cinler olmasa o büyük şairlerin bir hiç olduğunu ifade eden rivayetlerden bahsedilir. Sözelimi, 'Abîd b. el-Abras'ın (ö. hö.25/598) cini olduğu iddia edilen Hebîd'in Araplardan birine "*Hebîd olmasaydı 'Abîd kim oluyordu?*" dediği aktarılır.⁵³

3. Cemhera'da Seçilmiş Olan Şiirlerin Dönemi ve Özellikleri

Seçilmiş şiirler bölümü yedi kısımdan oluşmakta ve her kısım, yedi şaire ait birer şiirin seçildiği toplam kırk dokuz şiiri ihtiva etmektedir. Bu şiirler Câhiliye döneminden Emevî dönemine kadar uzanan bir zaman diliminde yaşamış şairlerden seçilmiştir.

*es-Sumût*⁵⁴ adı verilen birinci bölümde mu'allakât ismiyle meşhur olan şiirler yer almaktadır. Bu kasidelere farklı isimler verilse de genellikle Câhiliye dönemine ait en güzel yedi uzun kaside kastedilmektedir. Hammâd er-Râviye'den sonra bu şiirlere büyük ilgi gösterilmiş ve birçok şerhleri yapılmıştır, ancak aynı şey kastedilmekle birlikte bu kasidelerin şairleri ve sayıları hakkında farklılıklar bulunmaktadır.

Sonraki dönemlerde genel olarak el-Mu'allakât⁵⁵ adıyla tanınan bu kasidelere ayrıca, el-Mu'allakâtü's-seb'⁵⁶, es-Seb'u't-tivâl⁵⁷, el-Kasâidu's-seb'u't-tivâlu'l-câhiliyyât⁵⁸, el-Muzehhebât⁵⁹, el-Meşhûrât⁶⁰, es-Seb'ıyyât⁶¹ gibi isimler de verilmiş

⁴⁹ Ebû 'Ubeyde Ma' mer b. Musennâ en-Nahvî el-Basrî, önde gelen dil ve edebiyat alimlerindedir.

⁵⁰ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 218.

⁵¹ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 140-145.

⁵² Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 165-186; Bu konuyla ilgili bkz. Ali Yılmaz, "Arap Edebiyatında Şeytanlı (Cinli) Şairler", *CÜİFD*. VI-II, s. 261-268.

⁵³ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 167.

⁵⁴ Tahkik edenler tarafından kiminde "sumut" olarak kiminde de "mu'allakat" olarak başlıklandırılmış. Müellifin mukaddimesinde bu kasideler hakkında "sumût" kelimesi geçmektedir. Bkz. Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 218.

⁵⁵ "Muallakât" isminin ilk defa Cemhera'da kullanıldığı tahmin edilmektedir. (Bkz. Süleyman Tülücü, "Muallakât ve şairleri üzerine bir bibliyografya denemesi", *AÜİFD*. XXIII, 2005, s. 3.)

⁵⁶ 'Ali el-Cundî, *Fî târihi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 154.

⁵⁷ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, s. 9; er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, III, 121.

⁵⁸ 'Ali el-Cundî, *Fî târihi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 154.

tir. er-Râfi'î, bu kasidelerin III. yüzyılın sonlarına kadar es-Seb' u't-tvâl, es-Sumût ve es-Seb' iyyât adlarıyla geldiğini söylemektedir.⁶²

Cemhera'da mu'allaka şairleri olarak şu isimlere yer verilmiştir: İmruu'l-Kays, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, en-Nâbiga ez-Zubyânî, el-A'sâ, Lebîd, 'Amr b. Kulsûm, Tarafa b. el-'Abd.⁶³

Cemhera'nın muallaka şairleri olarak seçtiği isimlerden beşi, İbn 'Abdi Rabbih el-Endelusî (ö. 328/940), el-Enbârî (ö. 328/940) ve ez-Zevzenî'nin (ö. 486/1093) seçtiği isimler ile ortaktır.⁶⁴ İbn 'Abdi Rabbih, el-Enbârî ve ez-Zevzenî, en-Nâbiga ez-Zubyânî ve el-A'sâ'yı almamışlar, bunların yerine 'Antara (ö. hö.22/601) ve el-Hâris b. Hillize'yi (ö. hö.54/570) almışlardır. 'Antara, Cemhera'nın *Mucemherât* bölümünde yer almaktadır.⁶⁵ el-Hâris b. Hillize ise Cemhera'ya alınmamıştır.

en-Nahhâs 'Antara ve el-Hâris b. Hillize'yi Cemhera'daki yedi ismin üzerine ekleyerek muallaka şairlerinin sayısını dokuza⁶⁶, el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109) ise 'Abîd b. el-Abras'ı da ekleyerek ona çıkarmıştır.⁶⁷ 'Abîd b. el-Abras, Cemhera'nın el-Mucemherât kısmında yer almaktadır.

İkinci bölümde *Mucemherât (Derlenip toplanan şiirler)* başlığı altında 'Abîd b. el-Abras, 'Antara b. Şeddâd, 'Adiyy b. Zeyd el-'İbâdî (ö. hö.36/587), Bişr b. Ebî Hâzim (ö. hö.22/598 veya hö.32/608), Umeyye b. Ebi's-Salt (ö.5/626), Hidâş b. Zuheyr (ö. 6/627), en-Nemir b. Tevleb'e (ö. 14/635) ait şiirler bir araya getirilmiştir.

Üçüncü bölümde *Muntekayât (Seçilmiş şiirler)* el-Museyyeb b. 'Ales (ö. hö.48/575), el-Murakkışu'l-Asgar, el-Mutelemmis (ö. hö.43/580), 'Urve b. el-Verd (ö. hö.30/593), el-Muhelhil ('Adiy b. Rabî'a et-Tağlibî), (ö. hö.94/531), Dureyd b. es-Simme (ö. 8/629), el-Mutenahhil (ö.?) adlı şairler seçilmiştir.

Dördüncü bölümde *Muzehhebât*⁶⁸ (**Altın suyu ile yazılmış şiirler**) başlığı altında Hassân b. Sâbit (ö. 54/673), 'Abdullah b. Ravâha (ö. 8/629), Mâlik b. 'Aclân (ö.?), Kays b. el-Hatîm (ö. hö.2/620), Uhayha b. el-Culâh (ö. hö.130/497), Ebû Kays b. el-Eslet (ö. 1/622), 'Amr b. İmrii'l-Kays'a⁶⁹ (ö. hö.50/575) yer verilmiştir.

→

⁵⁹ İbn Raşik el-Kayravânî, *Umde*, I, 96; Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 406; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 118; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 126; er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, III, 124; Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-câhili*, s. 140; 'Ali el-Cundî, *Fî târihi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 154.

⁶⁰ en-Nahhâs, *Şerhu'l-kasâidi't-tis 'i'l-meşhûrât*; 'Ali el-Cundî, *Fî târihi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 154.

⁶¹ er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, III, 122; 'Ali el-Cundî, *Fî târihi'l-edebi'l-Câhilî*, s. 154, 156.

⁶² er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* III, 122.

⁶³ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, I, 241-454.

⁶⁴ İbn 'Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 118-119; bkz. el-Enbârî, *Şerhu'l-kasâidi's-seb 'i't-tvâli'l-câhiliyyât*; bkz. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*.

⁶⁵ Kuraşî, *Cemhera*, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed, II, 481.

⁶⁶ en-Nahhâs, *Şerhu'l-kasâidi't-tis 'i'l-meşhûrât*.

⁶⁷ bkz. el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kasâidi'l-'aşr*; Ebû 'Amr eş-Şeybânî'ye nispet edilen bir şerhte de on şair yer almaktadır. (bkz. Ebû 'Amr eş-Şeybânî, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*.)

⁶⁸ el-Haşimî'nin tahkikinde "muzhebât" şeklinde harekelenmiştir. Her ne kadar aynı anlama gelse de (bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 394) meşhur olan "muzehhebât" şeklindedir.

⁶⁹ 'Amr b. İmrii'l-Kays el-Hazrecî.

Beşinci bölümde *Merâsî* (**Mersiyeler**) başlığı altında Ebû Zueyb el-Huzeli (ö. 27/648), Muhammed b. Ka'b b. Sa'd el-Ganevî⁷⁰ (ö. hö.10/612), A'sa Bâhile (ö.?), Alkame Zû Ceden el-Himyerî (ö. 100/719), Ebû Zubeyd et-Tâî (ö. 41/661), Mutemmim b. Nuveyre (ö. 30/650), Mâlik b. er-Rayb (ö. 60/680) yer almaktadır.

Altıncı bölümde *Meşûbât* (**Karışık kasideler**) adı altında Nâbigatu Benî Ca'de (ö. 50/670), Ka'b b. Zuheyr (ö. 26/646), el-Kutâmî⁷¹ (ö. 130/747), el-Hutay'e (ö. 59/679), eş-Şemmâh b. Dırâr et-Tağlibî (ö. 22/642), 'Amr b. Ahmer (ö. 65/685), Temîm b. Ubeyy b. Mukbil (ö. 37/657) yer almaktadır.

Yedinci ve son bölümde *Mulhamât* (**Sağlam ve kuvvetli kasideler**) başlığı altında el-Ferazdak (ö. 110/728), Cerîr (ö. 110/728), el-Ahtal (ö. 90/708), 'Ubeyd er-Râ'î (ö. 90/708), Zu'r-Rumme (ö. 117/735), el-Kumeyt⁷² (ö. 126/744), et-Tırimmâh (ö. 125/743) yer almaktadır.

Cemhera'da seçilmiş olan şiirler içinde başka hiçbir kaynaktan yer almayan örnekler de bulunmaktadır. Bunlar, *Mucemherât* bölümünde Hidâş b. Zuheyr'e ait "râiyye"; *Muntekayât* bölümünde el-Museyyeb b. 'Ales'e ait "lâmiyye"; *Muzehhebât* bölümünde 'Abdullah b. Ravâha'ya ait "dâliyye", Mâlik b. 'Aclân'a ait "fâiyye", Uhayha b. el-Culâh'a ait "lâmiyye"; *Merâsî* bölümünde 'Alkame Zû Ceden el-Himyerî'ye ait "'ayniyye"; *Meşûbât* bölümünde 'Amr b. Ahmer'e ait "râiyye"; *Mulhamât* bölümünde er-Râ'î'ye ait "lâmiyye", el-Kumeyt'e ait "bâiyye" dirler.

D. Cemhera'nın el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât ile Karşılaştırılması

1. Rivayet Bakımından

el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât, zaman bakımından daha önce yaşamış meşhur iki rivayet âlimi tarafından sağlam bir senetle rivayet edilmişken, Cemhera'nın müellifi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Buna göre Cemhera'nın, el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'a nispetle güvenilirliği daha azdır.

2. Bölümlendirme, Tasnif ve Muhteva Bakımından

Her üç antoloji, bölümlendirme, şiirlerin sayısı, çeşidi, uzunluğu ve tertibi bakımından birbirinden farklıdır. el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'ta şiirler bölümlere ayrılmaksızın birbiri peşinden gelirken, Cemhera'da sistematik bir bölümlendirmeyle yerleştirilmiştir.

Şiirlerden önce yukarıda bahsi geçen uzun "mukaddime" yer almaktadır. Şiir tenkidinin yapıldığı bu bölüm Cemhera'yı diğerlerinden ayıran en temel özelliklerinden biridir.

Mukaddimeden sonra seçilmiş şiirler yer almaktadır. Bu bölüm de kendi içinde sistematik bir bölümlendirmeye tabii tutulmuştur. Yedili taksim sisteminin

⁷⁰ Ka'b b. Sa'd b. 'Amr el-Ganevî. (bkz. Zirikî, *A'lâm*, V, 227.)

⁷¹ Ebû Sa'id 'Umeyr b. Şuyeym b. 'Amr b. 'Abbâd et-Tağlibî.

⁷² el-Kumeyt b. Zeyd b. Hubeş (Huneys) el-Esedî, Hâşimîlerin şairi olarak tanınmaktadır.

uygulandığı bu bölümde kasideler birbirine denk yedi kısma ayrılmış ve her kısma özel bir ad verilmiştir. Bu kısımlarda aynı türden olan kasidelerin bir araya getirilmesine özen gösterilmiştir.

el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'ta şairlerin sıralamasında kronoloji gözetilmemiştir. Cemhera'da ise genel olarak kronoloji gözetilmiştir. Birinci bölümde Câhiliye döneminde yaşamış *sumût* (mu'allakât) şairleri yer alırken, sonraki bölümlerde muhadram şairler yer almaktadır. Son bölümde yer alan ve *mulhamat* adı verilen şiirler ise tamamen İslamî dönemde yaşamış şairlere aittir.

3. Şiir Seçimi Bakımından

Her üç antoloji de seçkin şiirlere yer vermekte ve Câhiliye Dönemini ve İslam'ın ilk dönemini kapsayan bir zaman diliminde meydana getirilmiş Arap şiir mirasının önemli örneklerini ihtiva etmektedir.

el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'ta az şiir söylemiş ve fazla meşhur olmayan şairlerin şiirlerinden seçmeler ağırlıktadır. Cemhera'da ise hem muallakat şairleri gibi en meşhur şairlerin kasideleri hem de az şiir söylemiş ve fazla meşhur olmayan şairlerin kasideleri yer almaktadır.

el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'taki şiirlerin büyük bir bölümü Câhiliye döneminde yaşamış şairlerden seçilmiştir. Cemhera'da ise, Câhiliye dönemi şairlerinin oranı yarıdan az olup daha sonraki dönemlere de ağırlık verilmiştir.

el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'ta bir şaire ait birden fazla şiir seçilmişken, Cemhera'da bir şairden sadece bir şiir seçilmiştir.

İlk bakışta el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'taki şiir sayısı Cemhera'nın şiir sayısından daha fazla görünmektedir. Ancak, bu şiirler bütün halinde olduğu gibi, birkaç beyitlik parçalar halinde de bulunmaktadır. Cemhera'da seçilmiş şiirler ise daha uzun ve hepsi bütün halindedir. Dolayısıyla, şiir sayısı az olmasına rağmen, ihtiva ettiği beyit sayısı el-Mufaddaliyyât'a yakındır. el-Asma'ıyyât'ın beyit sayısının ise yaklaşık olarak iki katı kadardır.

Sonuç

Ebü Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî'ye nispet edilen *Cemheratu eş'ari'l-'Arab* adlı antoloji, Câhiliye döneminde ve İslamî dönemde yaşamış şairlere ait kırk dokuz seçkin kasideyle, Arap şiir mirasının intikalini sağlayan önemli eserler içinde yerini almış, şiir seçiminde izlediği yolla *el-Mufaddaliyyât* ve *el-Asma'ıyyât*'ın tamamlayıcısı niteliğini kazanmıştır.

Her şeyden önce şiir tenkidinin yapıldığı uzun bir mukaddimeye sahip olması, şiirleri sistematik bir bölümlendirmeye tabi tutması, aynı türden olan kasideleri bir bölüm altında toplaması, başka kaynaklarda yer almayan dokuz kasideyi ihtiva etmesi, şairleri sıralamada kronolojiyi gözetmesi *Cemhera*'nın olumlu yanlarından. Öte yandan, *el-Mufaddaliyyât* ve *el-Asma'ıyyât*, dil ve rivayet alanında önde gelen iki meşhur alim tarafından toplanmış son derece güvenilir iki antoloji olarak kabul edilmişken, *Cemhera*'nın müellifi hakkında elimizde isminden başka hiçbir bilgi bulunmaması ise bu antolojinin en büyük kusuru sayılmıştır.

Kaynakça

- ‘Ali el-Cundî, *Fî târîhi’l-edebi’l-Câhilî*, Dâru’t-Turâs, Medîne 1991.
- el-Asma’î, Ebû Sa’îd ‘Abdu’l-Melik b. Kurayb (ö. 216/831), *el-Asma’iyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1993.
- , *el-Asma’iyyât*, thk. Muhammed Nebîl Tarîfî, Dâru Sâdir, Beyrut 2002.
- el-Bağdâdî, ‘Abdu’l-Kâdir (ö. 1093/1682), *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1418/1997.
- Brockelmann, Carl, *Tarihu’l-edebi’l-‘Arabî*, çev. ‘Abdu’l-Halîm en-Neccâr, Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1983.
- el-Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâ’il (ö. 256/869), *el-Câmi’u’l-Musnedu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavkî’n-necât, Beyrut 1422.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm (ö. 232/846), *Tabakâtu fuhûli’s-su’arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde.
- Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973
- Çöğenli, M. Sadi, “Cemheretü Eş’âri’l-‘Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VII, 324-325.
- Demirayak, Kenan; Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1995.
- el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım (ö. 328/940), *Şerhu’l-kasâidi’s-seb’i’t-tivâli’l-câhiliyyât*, Thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1993.
- el-Enbârî, Ebu’l-Berakât Kemâlû’d-Dîn ‘Abdurrahman b. Muhammed (ö. 577/1181), *Nuzhetu’l-elibbâ fi tabakâti’l-udebâ*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire 1418/1998.
- el-Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. ‘Alî (ö. 502/1109), *Şerhu’l-kasaidi’l-‘asr*, Mektebetu Muhammed ‘Alî Sabîh ve Evlâduh, Kahire.
- İbn ‘Abdi Rabbih el-Endelûsî (ö. 328/940), *el-‘Ikdu’l-ferîd*, Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1404.
- İbn ‘Asâkir, Ebu’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen b. Hibetillah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umravî, Dâru’l-Fikr 1415/1995.
- İbn Hallikân, Ebu’l-Abbâs Şemsu’d-Dîn (ö. 681/1282), *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn (ö. 711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- İbn Raşîk el-Kayravânî, Ebû Alî el-Hasan (ö. 463/1071), *el-‘Umde fi mehâsini’s-şi’r ve âdâbih*, Dâru’l-Cil, Beyrut 1981.
- İsmâ’il Pâşâ el-Bağdâdî (ö. 1339/1920), *Hediyetu’l-‘ârifin esmâu’l-muellifîn ve âsâru’l-musannifîn*, Dâru İhyâit-turâsi’l-‘Arabî, Beyrut.
- , *İdâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*, Dâru İhyâit-turâsi’l-‘Arabî, Beyrut.
- ‘İzzuddin İsmâ’il, *el-Masadiru’l-edebiyeye ve’l-lugaviyye fi’t-turâsi’l-‘Arabî*, Mektebetu Garîb, Kahire.
- el-Kiftî, Ebu’l-Hasen Cemâlû’d-Dîn Alî b. Yûsuf (ö. 464/1248), *İnbâhu’l-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrut 1424
- el-Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi’l-Hattâb, *Cemheratu eş’âri’l-‘Arab fi’l-Cahiliyye ve’l-İslâm*, Câmî’atu’l-İmâm Muhammed b. Sa’ûd el-İslâmiyye, thk. Muhammed Ali el-Hâşimî, I. bs. 1981.
- , *Cemheratu eş’âri’l-‘Arab fi’l-Cahiliyye ve’l-İslâm*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru Nahdati Mısır 1989.
- , *Cemheratu eş’âri’l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ b. Sâlim ed-Dabbî (ö. 178/794), *Emsâlu’l-‘Arab*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru’r-Râidi’l-‘Arabî, Beyrut 1401/1981.
- , *el-Mufaddaliyyât*, thk. Charles James Lyall, Oxford 1921.
- , *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1979.
- Mahmûd Fâhûrî, *Masadiru’l-turâs ve’l-bahs fi’l-mektebeti’l-‘Arabiyeye*, Câmî’atu Haleb, Kulliyetu’l-Âdâb, 1998.
- Mustafa Cevâd, “Muellifu cemherati eş’âri’l-‘Arab”, *Mecelletu’l-Mecma’i’l-ilmiiyi’l-İrâkî*, Bağdâd 1960, sy. 7.
- Mustafâ eş-Şek’â, *Menâhicu’t-te’lif inde ‘ulemâi’l-‘Arab*, Dâru’l-‘İlm li’l-melâyîn, Beyrut 2004.

- en-Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 338/950), *Şerhu'l-kasâidi't-tis'i'l-meshûrât*, thk. Ahmed Hattâb, Dâru'l-Hurriyye li't-tiba'a, Bağdat 1973.
- Nâsıru'd-Dîn el-Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-câhilî ve kıymetuha't-târîhiyye*, Dâru'l-Me'ârif, V. bs. Kahire 1978.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, Beyrut 2003.
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Muhammed Fehmî Hicâzî, Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Sa'ûd el-İslâmiyye, 1991.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâluddîn (ö. 911/1505), *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1418/1998.
- Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 2003.
- eş-Şeybânî, Ebû 'Amr (ö. 206/821), *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, thk. 'Abdu'l-Mecîd Hemmû, Muessesetu'l-A'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut 2001.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakât ve şairleri üzerine bir bibliografya denemesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2005, sy. 23.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullah Şihâbuddîn (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-udebâ*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, thk. İhsân 'Abbâs, Beyrut 1993.
- Yılmaz, Ali, "*Arap Edebiyatında Şeytanlı (Cinli) Şairler*", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI-II, Sivas 2002.
- Yûsûf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*, Mektebetu Ayetullah el-'Uzmâ el-Mar'âşi en-Necefî, Kum 1410.
- ez-Zevenî, Huseyn b. Ahmed b. Huseyn (ö. 486/1093), *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1423/2002.
- ez-Zirikî, Hayruddîn b. Mahmûd (ö. 1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-melâyîn, Dâru Sâdir, Beyrut 2002.